

Noten

1. De robotverhalen van Asimov zijn verzameld in Asimov 1982
 2. Zie voor een uitgebreidere analyse van deze paradox: Van Dijk 1981.
 3. De term 'gezicht' ontleent Brown & Levinson vooral aan het werk van Goffman (bijv. Goffman 1967). De betekenis komt overeen met *gezicht* in de uitdrukking 'zijn gezicht verliezen'.
 4. Het is de vraag in hoeverre niet iedere taaluiting een gezichtsbedreigend karakter heeft, omdat er altijd sprake is van verplichtingen die door de uiting aan de gesprekspartner worden opgelegd, zoals beperking van voortzettingmogelijkheden, bepaling van focus en topic, hoordersverplichtingen, etc. Brown & Levinson beschrijven alleen specifieke taalhandelingen als FTA's.
 5. Een geheel ander punt van kritiek op de theorieën van Brown & Levinson is het feit dat ze bij hun analyse uitgaan van een gesprekspartner die rationeel handelt, zonder dat ze aandacht geven aan het irrationele aspect dat verbonden is met verschijnselen als 'gezicht', 'territorium' en 'het verlangen naar gemeenschappelikheden'.
 6. Brown & Levinson (1978: 70): "... it is intuitively the case that certain kinds of acts intrinsically threaten face, ...".
 7. Ik gebruik de term *gemeenschapssignalen* voor *positive politeness*, liever dan de meer voor de hand liggende term *solidariteitsignalen*, omdat het begrip solidariteit naar mijn gevoel connotaties bezit die in 'positive politeness' niet aanwezig zijn.
 8. Het lijkt erop dat ik daarmee evenals Brown & Levinson een intrinsieke FTA-waarde toeken aan bepaalde taaluitingen. Het gaat hier echter niet om intrinsieke FTA's, maar om taaluitingen die een grotere *potentiële* dreiging inhouden (op grond van socio-culturele normen) dan andere.
8. Brown & Levinson (1978: 79) wijzen erop dat gesprekspartners hun beleefdheid 'dosereren': te veel beleefdheid kan bij de gesprekspartner verwarring doen ontstaan over het gewicht dat de spreker aan de FTA toekent.

Literatuur

- Asimov, I.
1982 *The complete robot*. London.
- Brown, P. er S. Levinson
1978 'Universals in language use: politeness phenomena'. In: E.N. Goody (ed.), *Questions and politeness*. Cambridge.
- Dijk, T. van
1981 'Coöperatie'. In: M.F. Steehouder en C.J.M. Jansen (red.), *Taalbeheersing 1981*. Enschede: V.I.O.T./T.H. Twente.
- Goffman, E.
1967 *Interaction ritual; essays on face to face behavior*. New York.

Kennnis van de context

Titus Ensink

1. Inleiding: context en kennis

Het principe dat men de context dient te kennen om taalgebruik adequaat te kunnen interpreteren, wordt gedemonstreerd door dit voorbeeld:

- A: Is die niet een beetje groot?
B: Dan kan 't er ook in.

Dit kleine, afgeronde, fragmentje taalgebruik 'hangt in de lucht' als men niet weet dat het plaatsvond in een keuken waar B bezig is een salade klaar te maken en daarvoor een schaal pakt. Pas als men dit weet kan men niet alleen vaststellen waar dit fragment over gaat, maar ook wat A en B 'doen' met hun taaluitingen: A suggereert een kleinere schaal te nemen en B wijst die suggestie als onnodig van de hand.

Voor A en B bestaat deze context krachtens hun gezamenlijke aanwezigheid in de keuken en krachtens het feit dat zij beiden weten wat ze daar doen. Een context kan worden gedefinieerd als *de door de participanten gedeelde kennis van wat voor de betreffende situatie relevant is*. Deze kennis is *gedeeld*: niet alleen weten A en B ieder voor zich waar het om gaat, beiden veronderstellen ook dat de ander dat weet. Voorts gaat het meer om *kennis* dan om waarnemingen op zichzelf: niet alleen zijn er in concrete situaties vele mogelijke waarnemingen die niet tot de relevante context behoren, ook kan men de relevante context kennen zonder enige concrete waarneming te doen (zoals blijkt uit deze tekst: voor het voorbeeld wordt een context gecreëerd zonder concrete waarnemingen).

In verband met deze overwegingen zijn vooral drie vragen van belang:

1. Hoe is de structuur van de kennis die relevant is of kan zijn?
2. Als niet alle kennis op ieder moment relevant is, hoe wordt de passende kennis dan op het juiste moment geactualiseerd?
3. Hoe weten participanten, in taalgebruikssituaties, dat de voor hen relevante kennis ook voor de mede-participanten relevant is?

2. De structuur en distributie van kennis

De kennis die taalgebruikers in staat stelt tot interpretaties te komen is

georganiseerd in zogenaamde 'frames'. Dit uit de cognitieve psychologie afkomstige begrip duidt aan dat mensen voor objecten en situaties een prototypische structuur ter beschikking hebben die uit open plaatsen bestaat; zodra een concreet object of een concrete situatie wordt waargenomen, wordt het frame geactualiseerd doordat waargenomen aspecten van het object of de situatie de open plaatsen gaan opvullen met concrete waarden. De nog niet opgevulde open plaatsen krijgen, nadat het frame is geactualiseerd, een ongevulde waarde (Engels: default value), waardoor de waarnemer in staat wordt gesteld verwachtingen te creëren betreffende nog niet waargenomen aspecten van het object of de situatie. De gecreëerde verwachtingen vergemakkelijken de verwerking van de nog komende waarnemingen: deze vinden een 'gespreid bedje'. Deze verwachtingen leiden er voorts toe dat interpretatieprocessen altijd een 'output' kunnen opleveren: het proces hoeft nog niet te zijn afgerond om toch al een (globale, onaffe, voorlopige) interpretatie te kunnen geven (vgl. Kuipers 1975; Thorndyke & Yekovich 1980).

Verschillende auteurs vatten het frame-concept zo breed op dat ook bepaalde standaardpatronen uit taalgebruik onder dit concept vallen. Specifiek gaat het daarbij om patronen voor taalgebruiksgenres of voor 'activity types' (zoals 'naar de weg vragen', 'een praatje maken over het weer', 'iemand de les lezen', e.d.) (vgl. Gumperz & Tannen 1979: 307). Niet alleen in inhoudelijk opzicht is de frame-theorie aldus van belang voor de bestudering van taalgebruik (zo kunnen tekstuele coherentie-verschijnselen middels dit concept worden verklaard), maar ook in interactioneel opzicht: interactionele patronen vormen, als frame, tevens een cognitieve realiteit.

Deze opvatting sluit aan bij de verwante opvatting van Goffman (1974), die de gehele ervaringswereld beschrijft als opgebouwd uit 'frameworks'. De bijzonderheid van Goffmans werk is dat hij verdere operaties beschrijft die op frames van toepassing kunnen zijn: keyings en fabrications. *Keyings* zijn operaties waarbij een bepaald frame wordt opgenomen in een ander. Een huwelijksceremonie is bijvoorbeeld een frame; een huwelijksceremonie in een toneelstuk is een frame in een key. Een *fabrication* is een key die slechts aan één der participanten bekend is. 'Iemand voor de gek houden' is een fabrication omdat het slachtoffer denkt aanwezig te zijn in frame A, terwijl de tegenpartij eigenlijk B als overkoepelend frame hanteert.

Deze concepten van Goffman wijzen op het belang van de distributie van kennis die tussen participanten aanwezig is. In veel gevallen is de kennis van het frame dat aan de orde is gedeelde kennis; in het geval van fabrications is dat juist niet het geval (althans wat betreft het fabrication-frame). De distributie van kennis is, behalve op frames, ook van invloed op het handelingskarakter van taalgebruik. Labov & Fanshel 1977 maken een onderscheid tussen A-, B-, AB-, O- en D-events. Als we de participanten aanduiden als A en B, dan is een A-event een kennisgegeven dat alleen aan A ter beschikking staat, en een B-event alleen aan B. Zowel A als B hebben kennis van AB-events. O-events zijn kennisgegevens die aan 'iedereen' ter beschikking staan, terwijl D-events discutabele kennisgegevens zijn. Voor al deze typen events geldt dat

de status ervan gedeelde kennis is tussen A en B. Labov & Fanshel laten zien dat deze indeling relevant is voor de regels die in taalgebruik gelden met betrekking tot taal van taalhandelingen; het stellen van bepaalde vragen, het doen van bepaalde mededelingen, enzovoort, veronderstelt bij de participanten een bepaalde distributie van kennis (Labov & Fanshel 1977: 62-63, 100-101).

De opvattingen van Goffman over keyings en fabrications en het distributiemodel van Labov & Fanshel vormen voor de analyse van taalgebruik relevante aanvullingen op de frame-theorie. De hier kort weergegeven theorieën en opvattingen vormen de achtergrond voor een onderzoek waarin de wijze waarop taalgebruik wordt geïnterpreteerd experimenteel wordt onderzocht.

3. Een experiment: interpretatie zonder contextuele voorkennis

In een onderzoek dat ik thans uitvoer¹ worden processen van betekenis-toekenning in gesprekken onderzocht. De werkwijze berust op een elders (Einsink 1984) uitvoeriger beschreven vooronderzoek. Er wordt een manipulatie uitgevoerd met de waarneembaarheid van de context waarin daadwerkelijk taalgebruik heeft plaatsgevonden. Zo'n manipulatie impliceert een manipulatie van de kennis die aan interpretanten ter beschikking staat.

De bedoelde manipulatie houdt in dat hetgeen in een bepaalde reële taalgebruikssituatie is gezegd aan volwassen competente taalgebruikers ter interpretatie wordt voorgelegd, waarbij de interpretanten geen enkele voorkennis omtrent de betreffende situatie hebben. De aan de situatie ontleende tekst wordt gepresenteerd in verschillende fasen en 'hoeveelheden': eerst wordt een geschreven tekst gepresenteerd, daarna kunnen de interpretanten het geluid horen en tenslotte een video-opname zien (bij de voorbeeldteksten die straks worden besproken speelt video geen rol). De hoeveelheid per keer die wordt gepresenteerd varieert: bij sommige interpretanten wordt de tekst woord voor woord aangeboden, waarna steeds om een interpretatie wordt gevraagd; bij andere interpretanten wordt de tekst frase voor frase aangeboden. Twee van de teksten (uit een ruimer onderzoeksbestand van 10 teksten) die op deze wijze aan verschillende proefpersonen zijn voorgelegd, zijn:

I (radio-reclame)

- 1 nee beste frans/ 2 dit bedoel ik dus duidelijk niet/ (mannenstem)
 3 als ik om fris met vraag/ 4 denk nou eens even aan
 smaak met karakter/ 5 hm/ 6 denk eens aan zo'n lekkere
 schuimkraag/ 7 voel je waar ik heen wil
 8 fris met/ 9 da's royal club shandy/ 10 met een ietsje
 alcohol (vrouwenkoor)

II ('interview', leergesprek, echtpaar)

- 1 mag ik eh met jou een interview/ 2 nemen v(rouw)
- 3 natuurlijk m(an)
- 4 maken maken v
- 5 eeu/ 6 je kunt zeggen nemen m
- 7 samen ja/ 8 allebei v
- 9 ja dat kan allebei m
- 10 wat vind je over mij v
- 11 ooh jij bent tsoedovne m
- 12 wat is tsoedovne v
- 13 eeh m
- 14 wat betekent m
- 15 voortreffelijk/ 16 het beste v
- 17 het beste m
- 18 mmh v
- 19 ik vind ook over jou m
- 20 ja maar nou neem jij geen interview van mij v
- 21 dat is eh mij eh gevoel over jou m
- 22 ja/ 23 oh dit is een erg speciaal manier van v
- interviewen die jij nou doet dat is eh m
- 24 omdat ik ben verliefd op jou v
- 25 hoe lang al m
- 26 hmm v
- 27 hoe lang al m
- 28 drie jaar v
- 29 drie jaar/ 30 dat is niet waar/ 31 denk na m
- 32 platonie platonisch/ 33 platonisch v
- 34 platonisch m
- 35 drie jaar platonisch en nu zeker v
- 36 wat bedoel je met zeker m
- 37 echt/ 38 kottoelek v

De nummer-indeling van beide teksten heeft betrekking op de wijze van presenteren aan proefpersonen: ieder nummer is één gepresenteerde frase (frases werden op grond van intonatiecontouren vastgesteld). De informatie over de indeling van de beurten uit de tweede kolom stond de proefpersonen niet ter beschikking.

4. Toelichting op de twee teksten

Voor beide teksten geldt dat ze proefpersonen niet alleen voor het probleem stellen een passend frame te zoeken, maar dat de aanwezige frames tevens zijn ingekaderd in een 'key'. In *tekst I* wordt een reclameboodschap gerealiseerd

alsof het ging om een gesprek tussen vrienden op een feestje of iets dergelijks: het reclamekader is een key voor het feestkader. *II* is gecompliceerder; dit is een gesprek tussen een Nederlandse man en een buitenlandse vrouw. Uitgaande van de 'permanente achtergrond' van hun huwelijk wordt een taal-leergesprek gehouden, waarbinnen wordt gedaan alsof *V* een interview afneemt aan *M*. Gaandeweg het gesprek wordt het interview-kader losgelaten en doet *V* een quasi-confessie aan *M*, namelijk dat ze verliefd op hem zou zijn. Uitgaande van de kennis-verdeling tussen *M* en *V* in het interview-frame is dit een confessie; binnen het echtpaar-frame is het een spelletje.

De beide gesprekken kunnen schematisch als volgt worden weergegeven:

- I: (reclameboodschap (gesprek bekenden))
- II: (echtpaar (leergesprek (interview/confessie)))

Deze inkadering is ook in het taalgebruik terug te vinden. In *I* is de keying (reclame) te horen aan de manier van spreken: overmatig joviaal en gemaakt (deze impressionistische termen vertegenwoordigen een interpretatieve realiteit). Ook in de woordkeus (vooral r.4 en 6) zijn aanwijzingen voor de reclame-key te vinden.

In *II* wordt begonnen in het interview-frame. Het taal-leer-frame dient zich echter meteen aan: 'nemen' (2) is van *I* gescheiden door een kleine denkpauze die *V* nodig heeft: is 'nemen' wel het goede woord? Dit zelf-monitor-gedrag van *V* past in dit frame, evenals het vervolg: 4 is een correctie van 2; in 6 antwoordt *M* dat 'nemen' zowel als 'maken' mogelijk zijn; *V* vraagt in 7 en 8 nog eens naar een bevestiging daarvan, waarbij 8 weer een zelfcorrectie vormt op 7. Het interview-frame wordt weer opgenomen in 10. Inhoudelijk put dit 'interview' echter uit de echtpaar-situatie: de gevoelens die *M* voor *V* heeft. Binnen het echtpaar-frame behoort dit onderwerp tot de gedeelde kennis; hier wordt echter gepretendeerd alsof dit kennis van *M* is die *V* niet heeft: een 'MV-event' wordt als 'M-event' behandeld. In 19 begint *V* - de pretentie van het niet kennen van elkaars gevoelens volhoudend - haar gevoelens voor *M* te formuleren. In 20 en 23 geeft *M* te kennen dat hij meent dat *V* daarmee het interview-frame te buiten gaat. In 24 gaat *V* echter verder met de (quasi)-confessie. In 27 accepteert nu ook *M* dit nieuwe kader, door te vragen: 'hoe lang al?'. Na *V*'s antwoord corrigeert *M* dit (tweeënhalf jaar zou het precieze antwoord zijn geweest), daarbij gebruik makend van kennis die is ontleend aan het echtpaar-frame. *V* reageert niet op deze correctie, maar houdt de pretentie van het doen van onthullingen in stand: 32 'platonie platonisch'. De eerste keer wordt dit woord afgekapt uit onzekerheid, daarna volledig gerealiseerd. In 33 herhaalt *V* dit woord vragend, binnen het taal-leer-frame, teneinde de juistheid van de vorm te bevragen. In 34 vraagt *M* quasi-verbaasd 'platonisch?': verbaasd in het confessie-frame, quasi in het echtpaar-frame. Bij implicatie wordt hiermee overigens de correctheid van de vorm bevestigd: *M* gebruikt dezelfde vorm als *V* en het achterwege laten van een expliciet antwoord op vraag 33 kan betekenen dat dat overbodig is. 36 is een geamu-

seerde vraag naar de betekenis van 'zeker' en in 37-38 wordt teruggekeerd naar het permanente aanwezigheidsframe, van waaruit ook de twee andere frames waren ontstaan: het taal-leerframe door afspraak, het interview-frame spontaan; dit laatste vanaf het moment dat de bandrecorder werd ingeschakeld om een gesprekje te houden dat als taalles kon dienen.

Voor de verschillende in *II* werkzame frames gelden verschillende veronderstellingen betreffende de kennis-distributie tussen *M* en *V*. Met name in het interview- en confessie-frame geldt dat kennis er een rol speelt die exclusief is voor ofwel *V* ofwel *M* (er wordt gevraagd naar 'M-events', er worden onthullingen gedaan over 'V-events'), terwijl dat in feite niet zo is: het gaat om kennis die allang uit *MV*-events bestaat. Omdat *V* en *M* dat beide ook weten, zijn ze in staat om zonder het gebruik van veel expliciete 'cues' die de verschillende frames aanduiden deze frames toch te gebruiken om hun taaluitingen in te kaderen.

Een vergelijking tussen de teksten *I* en *II* laat zien dat *II* niet alleen complexer is (er zijn meer elkaar inbeddende frames werkzaam en de tekst is langer), maar ook dat het voor de proefpersonen die *I* dan wel *II* ter interpretatie krijgen voorgelegd een groot verschil maakt in hoeverre zij uit hun eigen kennis van communicatieve situaties kunnen putten. Op het allereerste moment in de experimentele situatie verschillen *I* en *II* niet van elkaar: proefpersonen krijgen een tekst voorgelegd met de instructie deze zo nauwkeurig mogelijk te interpreteren, zonder dat zij enige kennis vooraf hebben van wat te verwachten valt. De interpretatie die zij van moment tot moment opbouwen moeten zij baseren op de waargenomen tekst tot dan toe, waarbij ze gebruik moeten maken van hun kennis omtrent wat 'normaal' is om in bepaalde situaties te zeggen. Maar in het geval van tekst *I* kunnen zij een punt bereiken dat overeenkomt met de situatie waarin zij zich zelf vaak bevinden: de situatie als hoorder van een reclameboodschap. De situatie waaruit tekst *II* afkomstig is is echter veel hermetischer: de kennis, en de distributie daarvan, die een rol spelen behoren in principe alleen tot de communicatieve wereld van deze *V* en *M*.

Proefpersonen in het experiment zullen dus veronderstellingen moeten ontwikkelen omtrent de kennis die een rol speelt voor de participanten, dat wil zeggen dat ze de voor de participanten relevante context moeten reconstrueren. Voor tekst *I* zijn dat veronderstellingen omtrent de kennis die een rol speelt tussen de spreker van *I* en 'Frans'; in tweede instantie dient de spreker-Frans-situatie te worden ingebed in een reclame-frame. In tekst *II* zijn er wezenlijk grotere complicaties: er zijn meer, elkaar afwisselende, frames in het spel, die ieder een eigen kennis-distributie bij de participanten veronderstellen; het problematische karakter van die distributie is dat wat in het ene frame over de afzonderlijke participanten is gedistribueerd, dat in het andere frame over beiden is.

5. Resultaten van het experiment

Beide teksten, *I* en *II*, werden door 9 proefpersonen geïnterpreteerd. De presentatiewijze varieerde van woord-tot-woord tot regel-voor-regel (conform de nummering in de voorbeeldteksten) voor *I*. Voor *II* werden bovendien bij vier proefpersonen 13 frames tegelijk aangeboden. De interpretaties van de proefpersonen zijn op de band opgenomen en deels in essentie, deels in extenso, geprotocolleerd. Aan de protocollen is af te lezen welke interpretatie gemaakt wordt op welk moment van de waarneming van de aangeboden teksten. De instructie was overigens zo expliciet mogelijk te zijn.

In het analyseren van de interpretaties van de proefpersonen zijn de volgende punten van belang:

1. Het algemene patroon van wat proefpersonen doen is hetzelfde: de interpretaties waartoe men - het materiaal regel voor regel waarnemend - komt, zijn in eerste instantie gebaseerd op een lokale interactionele plaatsing van de waargenomen taaluitingen. Zo wordt voor tekst *I* n.a.r. 1 opgemerkt: iemand geeft antwoord; Frans heeft iets gezegd waar de ander het niet mee eens is (ppn 7/8/9). Deze lokale plaatsing is verder zinvol binnen een situationele typering die de gehele interpretatie kan 'dragen'.
2. De situatie waarin proefpersonen moeten interpreteren wijkt sterk af van normale situaties, waarin men vanuit voorkennis weet op welke wijze men de binnenkomende taal-informatie moet 'sturen' en welke kennisdomeinen daarbij een rol spelen. In dit onderzoek bewandelen proefpersonen zeer snel de omgekeerde weg, door sturingsprincipes te actualiseren vanuit het aanbod. De sturingsprincipes (frames) die men nodig heeft zijn vooral interactioneel van aard. In *I* speelt een 'dranken-kennis'-frame een rol, verder een frame van 'feestjes of gezellig samen-zijn'. In *II* zijn interactionele frames aanwezig zoals geanalyseerd in paragraaf 4: interview, confessie, taal-les en echtpaar. Bij één proefpersoon (15) is het dranken-kennis-frame van invloed op de gehele interpretatie: onbekendheid met shandy veroorzaakt dat proefpersoon 15 er niet toe komt de tekst als een reclameboodschap op te vatten.
3. De achtergrondkennis waaruit de proefpersonen putten bestaat voor een belangrijk deel uit snel toegankelijke, pasklare structuren van taalgebruik in specifieke situaties. Dat blijkt het sterkst in de experimenten met woord voor woord-presentatie. Proefpersonen zijn hier in staat steeds snel projecties te maken van wat aannemelijk is dat gezegd zal zijn, gegeven het aanbod tot nog toe en gegeven een hypothese omtrent de situatie. Ter illustratie de reactie van proefpersonen 20/21 bij tekst *II*: 'mag ik *eh* met *jou* een interview nemen *natuurlijk* (...); bij drie recursieerde woorden is de reactie:

- EH: 20: Nou hier is dus duidelijk eh dacht ik weer gesproken, misschien eh begin van een kleine speech. Mag ik even stilte of iets dergelijks
 21: Mm
 20: Of mag ik even de aandacht (5 sec.) Ik denk dat 't gericht is tot een bepaald publiek dus
 JOU: 20: Mag ik met jou beginnen, het is een quiz of iets dergelijks? (4 sec.) 'Mag ik met jou' Ik denk dat 'beginnen' komt
 NATUURLIJK: 20: 'Natuurlijk' Dat is het antwoord erop, dus het gaat hier duidelijk om een tweegesprek. Ja?
 21: Ja of, of diegene die bereidt er iets op voor, van 'mag ik met jou een interview nemen, natuurlijk' eh eh ga ik er niet dit en dat mee doen, maar . . .
 20: O ja dat zou kunnen
 21: Ja?
 20: Dus het hoeft geen antwoord te zijn. Maar het zou een antwoord kunnen zijn

4. Voor tekst *I* geldt dat er slechts een geringe uitwaaiering is over mogelijke situaties die proefpersonen postuleren. Na 'fris met' wordt door iedereen een feest, een kroeg of een andere vorm van gezellig samenzijn gepostuleerd. Op zijn vroegst bij r.4 en op zijn laatst pas na de bandopname te hebben gehoord, wordt door iedereen (op één na; zie punt 2) de overgang van dit kader naar het reclame-frame gemaakt. Voor tekst *II* is er een veel grotere spreiding wat betreft het aantal en soort situaties dat proefpersonen postuleren als achtergrond voor de interpretatie van tekst *II*. Alle proefpersonen nemen het in r.1 genoemde interview (uiteraard) serieus als frame. Het is echter moeilijk het vervolg van tekst *II* te interpreteren als zijnde consistent met zo'n frame. De (zelf-)correcties die in 2-9 plaatsvinden passen hier al niet in. Dit wordt verschillend uitgelegd: één proefpersoon postuleert kinderen die met elkaar 'interviewtje spelen'. Anderen leggen dit uit als onzekerheid die is veroorzaakt door het buitenlander zijn. Nog een andere gegeven verklaring is dat het gaat om scholieren die gezamenlijk een vertaling zitten te maken voor een les in vreemde talen. De tweede drempel in tekst *II* wordt gevormd door de overgang naar het confessie-frame. De vreemtheid hiervan binnen het interview-frame wordt opgemerkt, maar ook verschillend opgelost. Door het taal-les-frame als overkoepelend te nemen, kan het interview als niet serieus worden beschouwd; sommige proefpersonen zien hierin een legitimatie voor enige vrijheid in de gespreksvoortgang. Voor een enkele proefpersoon wordt de gehele tekst te inconsistent en niet meer zinvol te interpreteren. Geen enkele proefpersoon slaagt erin de werking van frames, zoals die in paragraaf 4 zijn geanalyseerd, volledig te reconstrueren. Problematische passages als het

- viermaal herhaalde 'platonisch' (r.32-34) en de correctie op de duur van de verliefdheid (30) blijven daarmee ook goeddeels onopgelost.
 5. In deze opzet is dit onderzoek niet in staat een tweetal belangrijke problemen in verband met frames op te lossen (Thorndyke & Yekovich 1980: 41): (a) te specificeren wat de exacte inhoud is van frames en (b) de exacte aard te laten zien van de processen waarin ze een rol spelen. Daarvoor zou overigens een constructivistische werkwijze vruchtbaarder zijn dan een exploratieve, zoals in dit onderzoek.
 6. Dit onderzoek demonstreert wel enkele belangrijke principes:
 a. Een context is deels opgebouwd uit waarnemingen, deels uit cognitieve principes. De waarnemingen 'triggeren' de werking van de cognitieve principes; als deze eenmaal in werking zijn, kunnen ze deels waarnemingen vervangen. Als men het frame-concept opvat als invulling van deze principes, dan blijkt dat, zodra een frame is geactualiseerd, dit in staat is zeer veel te sturen middels de onvervulde waarden. Het onderzoek bevestigt aldus de verklarende kracht van het frame-concept.
 b. In deze experimenten zijn in de beginsituatie context en cognitief sturingsprincipe afwezig. Het taalgebruik is in elk geval voor een deel voldoende om op basis van het taalvermogen van taalgebruikers relevante sturingsprincipes te vinden. Het meest problematisch zijn de 'keyings': hier dient het ene sturingsprincipe te worden ingebed in een ander. De diepst ingebedde zijn vanuit het verbale materiaal het makkelijkst te vinden; voor een volledig begrip van het taalgebruik in de situatie is de key echter absoluut onmisbaar. Deze keys zijn echter verbaal minder expliciet gerealiseerd en meer afhankelijk van de kennisdistributie tussen de participanten in de situatie.
 c. Het oordeel over de wijze waarop kennis verdeeld is, is een belangrijke factor in de interpretatie. Veronderstellingen hieromtrent leiden tot veronderstellingen omtrent relevante frames, terwijl onjuiste veronderstellingen het vinden van een relevant kader kunnen blokkeren. (Dit blijkt ook in ander onderzoeksmateriaal; in een verhoor wordt een proces-verbaal voorgelezen teneinde de correctheid ervan te controleren: een vertelde A-event, die AB-status heeft verkregen, wordt door B aan A voorgelezen. Omdat de correctheid wordt gecontroleerd wordt het protocol als D-event behandeld. Deze cognitieve complexiteit is terug te vinden in subtile, in de tekst vervatte 'cues'; zonder voorkennis kan men zo'n ingebedde inkadering echter zeer moeilijk ontrafelen.

Noten

1. Dit onderzoeksproject is getiteld *Interpretatie onder minimale condities; een onderzoek naar het functioneren van 'contextualization cues' in het Nederlands* en wordt gesubsidieerd door de Stichting Taalwetenschap van ZWO.

Literatuur

- Ensink, T.
 1984 'Een experiment in interpretatie'. *ITT* 4, 3-24.
 Goffman, E.
 1974 *Frame analysis; an essay on the organization of experience*. New York: Harper & Row.
 Gumperz, J. en D. Tannen
 1979 'Individual and social differences in language use'. In: C. Fillmore, D. Kempler en W.S.-Y. Wang (eds), *Individual differences in language ability and language behavior*. New York: Academic Press, 305-325.
 Kuipers, B.J.
 1975 'A frame for frames: representing knowledge for recognition'. In: D.G. Bobrow en A. Collins (eds), *Representation and understanding: studies in cognitive science*. New York: Academic Press, 151-184.
 Labov, W. en D. Fanshel
 1977 *Therapeutic discourse: psychotherapy as conversation*. New York: Academic Press.
 Thorndyke, P. en F.R. Yekovich
 1980 'A critique of schema-based theories of human story memory'. *Poetics* 9, 23-49.

Leiderschapsstijlen: autoriteit en afstand als kenmerkende dimensies voor het taalgebruik

Ton van der Geest

De *Volkskrant* van 19 mei 1984 over Lila Acheson, hoofd-redactrice van *Reader's Digest*: "Een bescheiden vrouw", zeggen mensen die haar persoonlijk kenden, 'kalm, beheerst, nooit opdringerig of agressief'. Haar memo's aan de redactie waren ook nooit in dringende of onbeleeftde termen gesteld, en dat hoefde ook niet...". Deze karakterisering beklemtoont de leiderschapsstijl van Acheson ondubbelzinnig. In tegenstelling tot vooroordelen over managers wordt zij als prettig en haar relatie met ondergeschikten als warm gekenschetst. Dit brengt ons meteen bij des poedels kern, te weten de meerdimensionaliteit van institutioneel bepaalde leiderschapsrollen.

Afhankelijk van de discipline waarbinnen men werkt is 'meerdimensionaliteit' vanzelfsprekend, problematisch dan wel afwezig. Zo is de *sociologie* sterk ééndimensioneel gericht, getuige de veelheid aan 'power-onderzoek'; de *psychologie* daarentegen is traditioneel vooral meerdimensioneel gericht. In het handboek voor ontwikkelingspsychologie van Mussen et al. (1974) bijvoorbeeld kan men lezen dat opvoedings- en onderwijsstijlen door twee dimensies te karakteriseren zijn, te weten de autoriteits- en de warmte-dimensie. De autoritaire en de laissez-faire stijl zijn relationeel koud, de autoritatieven en de democratische stijl relationeel warm. Traditioneel worden interactie en relaties in de psychologie (zie Graumann 1972) met het zogenaamde *relational cross* beschreven; daarmee wordt bedoeld het assenstelsel met als X-as 'emotionele warmte' en als Y-as 'autoriteit'. Hiermee kan men relaties/interacties karakteriseren door ze coördinaten binnen dit stelsel te geven (zie Van der Geest & Fehlenberg 1982).

Een belangrijke uitzondering in de psychologie moet hier genoemd worden: de zogenaamde *humane psychologie*, zowel wat betreft de theorie als de beroepspraktijk (Gestalt- en gesprekstherapie, de sociaal-integratieve onderwijsaanpak (Tausch) en communicatietraining (bijv. Gordon 1970 en Fitkau et al. 1977)). Deze auteurs beroepen zich bij hun theorievorming niet zozeer op resultaten uit onderzoek, zo dat al - gezien het moeilijk te operationaliseren 'succes' van therapie - mogelijk is. Veeleer is de drijfveer een attractieve ideologie ten aanzien van het mensbeeld en de daarbij horende samenleving. Ongetwijfeld is deze instelling deels medebepaald door hun slechte ervaringen met de gevestigde psychiatrie in de jaren 1940-1950. Alhoewel men nu nauwelijks in de literatuur expliciet kan vinden, dat bijvoorbeeld 'autoritair' en 'geen warmte' zo goed als synoniem met elkaar zijn, vindt men wel telkens argumentaties waarin 'autoritair' als inhumana, relatie-afbrekend en psychi-